

ФІЛОСОФІЯ І ПСИХОЛОГІЯ ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЇ

УДК 37(477)

DOI: 10.33989/2226-4051.2020.22.221980

Георгій Філіпчук, м. Київ

ORCID: 0000-0001-7397-0874

ПЕРШОВЕРЕСНЕВІ НОТАТКИ: АСПЕКТИ ОСВІТНЬОЇ СТРАТЕГІЇ

В оглядовій статті висвітлено окремі проблеми національної освіти, її завдання, суспільну значущість для перспектив сучасного і майбутнього розвитку України та світу; наголошено, що нині в державі бракує цілісного й системного бачення якісного реформування цієї пріоритетної галузі. Доведено, що проблема «культурності» стосується багатьох напрямів і процесів виховання Людини та Суспільства, а саме: соціокультурного середовища; доступності народу до якісної освіти та культурної спадщини, духовних і матеріальних цінностей; культурно-освітньої державної політики; захищеності інформаційного національного простору від примітивного «маскульту», що спотворює людські душі агресивністю, відчуженістю від ріднокультурного і рідномовного. Сучасні реалії є такими, що культура, освіта, наука мають стати важливими складниками національної безпеки України, зважаючи на їхню людино-націє-державотворчу місію.

Ключові слова: *освіта; виховання; державні символи; українська мова; вчитель; соціальне середовище; інформаційний простір; культура; майбутнє людства.*

Постановка проблеми. Величний день Незалежності України і традиційний ПершOVERЕСЕНЬ. Очевидно, ці дати є різновеликими, різноплановими й різноголосими. Вони несуть у собі не лише відмінні характеристики, але й сутнісно інші чуттєві налаштування. Проте мають єдину духовну, етичну, світоглядну, політичну основу, ймення якої – Україна. Така єдність державного, загальнонаціонального свята з людиноцентричним та гуманістичним «першодзвінковим» дійством, учасниками якого у свій час була більшість із нас, є природною. Подібне судження повертає мене в такі вже далекі роки національного відродження кінця 1980-х – початку 1990-х, перших поступів української

суверенності. Стверджую – освіта (в її кращих проявах) завжди нуртувала в лоні української державної ідеї, навіть за умов жорстоких процесів денаціоналізації, знекорінення українства, які супроводжували його впродовж майже цілого ХХ століття – людиновбивчого і мововбивчого для України. Тому уроки історії мають бути «перекладено» на мову філософії і змісту української освіти.

Метою статті є висвітлення проблем, що характеризують сутність освітніх стратегій, обґрунтування й вибір шляхів і засобів якісного реформування освітньої галузі.

Виклад основного матеріалу. З власного досвіду колишнього очільника освіти на Буковині скажу, що громадянському налаштовані педагоги, інтелігенція, просвітяни, громадські активісти свідомо й наполегливо в умовах бездержавності України вирішували ті чутливі проблеми, які й досі вирішує (не завжди успішно) незалежна держава, а саме: удосконалювалася мовна мережа шкіл, дошкільних закладів, професійно-технічних училищ, формуючись як україномовна і рідномовна; зникла така проблема як звільнення «за бажанням батьків» від вивчення української мови. Адже, наприклад, у 1987 році її не вивчали в області понад 2000 учнів російськомовних шкіл, а в 1989 – 1990 навчальному році вперше за всю історію краю в освітніх закладах розпочато вивчення української мови для дітей та учнів румунської національності; вирішено одне з найбільш складних національно-культурних питань, коли румунам було повернуто латинську абетку, знищену сталінським режимом; упроваджувався в навчальні плани предмет «українознавство»; формувалася нова концепція розвитку національної школи; започатковувалися літературно-мистецькі часописи для обдарованих дітей; підготовлено абсолютно новий підручник з історії України, альтернативний до концепції тоталітарного погляду на світ; відкривалися нові гімназії, ліцеї, різнопрофільні літні школи; у багатьох навчальних закладах, інститутах, університеті створювалися осередки Товариства української мови, а також асоціація вчителів української мови та літератури тощо. За часів радянщини подібні «реформи» реалізовувалися архіскладно. Скажімо, українською мовою почали викладання

загальноосвітніх предметів у новоствореній чернівецькій середній «єврейській» школі. При цьому було виведено з офіційного і професійного вжитку поняття «російської, румунської, молдавської, польської, єврейської шкіл», переконуючи в цьому тодішнє Міністерство народної освіти, обстоюючи право і обов'язок на теренах України називатися українськими школами, зберігаючи певний національно-культурний контент у змісті освіти. На початку 90-х у всіх освітніх закладах наказом Обласного управління освіти запроваджувалася щотижнева процедура підняття Державного Прапора і виконання Державного Гімну України. Тому парадоксально виглядає цьогорічна «інновація» в Києві щодо впровадження в школах державотворчого дійства – підняття Прапора і виконання Гімну, коли це вже майже три десятиліття відбувається на теренах України. Хоча саме наша столиця має бути прикладом для наслідування щодо національно-патріотичного виховання української молоді, бо «нема на світі України, / Немає другого Дніпра» (Шевченко, 2011, с. 299).

Культурно-освітній пріоритет в національному інформаційному полі відсутній (за рідкісними винятками). На телеекранах практично не популяризуються відповідні теми, особистості, програми, які конче потрібні суспільству, сім'ї, молоді. Ця асоціальна, антигромадянська тенденція лише посилюється, значно ускладнюючи завдання творення Людини. Нещодавна заява секретаря РНБО України щодо двох суспільно значущих проблем в Україні – війні та освіті, на жаль, не може бути почутою тими, хто «окупував» національні багатства України. Варто визнати, що нічого доброго не відбуватиметься в Україні, допоки в усіх ланках життєдіяльності держави не перебуватимуть освічені, по-громадянському виховані, вмотивовані до праці люди. Їх здатна формувати тільки освіта і здорове соціальне середовище. Попри те, що більшість керівників освітніх (і не тільки) установ наголошують, що «освіта поза політикою», нагадаю, що освіта і є найбільш нагальною політичною проблемою. Адже вона є визначальним чинником для економічного розвитку, прогресу і успішної конкуренції; для трансформації і передачі культурних цінностей і традицій наступним поколінням; для соціальної стабільності, успіху й громадянського процвітан-

ня; для особистісного саморозвитку, самореалізації, якісного і продуктивного життя. «Ось чому, – пише у своїй книзі «Школа майбутнього» відомий у світі експерт К. Робінсон, – держава витрачає так багато грошей на освіту, яка стала однією з найпотужніших індустрій у світі. Самі тільки Сполучені Штати Америки витратили 2013 року 632 мільярди доларів на освіту й професійну підготовку... Типова історія реформи звучить так. Ефективна система освіти дуже важлива для економічного процвітання країни й боротьби з конкурентами» (Кен Робінсон і Лу Ароніка, 2018, с. 33). Особливу актуальність має ця теза в умовах війни, жорстокої конкуренції в усіх сферах життя, наявних загрозах і викликах для України.

Безумовно, школа сьогодні є іншою, інші завдання, соціокультурне середовище. Фахівці з педагогіки стверджують, що школам варто переключитися передусім на викладання *«чотирьох К» – критичного мислення, комунікації, колективної роботи й креативності*, наголошуючи на загальноцільових життєвих уміннях навчатися новому і захищати свою ментальну рівновагу. Здійснюючи модернізацію освіти в умовах інформаційно-знаннєвого глобального простору, не варто ставити імперативне завдання навчити «всього» чи опанувати «все». Англійський письменник Р. Олдінгтон ще в середині ХХ століття зауважив: «...усього, що необхідно знати, навчити не можна, вчитель може зробити тільки одне – *вказати дорогу*, тим самим нагадуючи відому китайську приказку, що “Вчителі відкривають двері. Входиш ти сам”» (Цитати, афоризми, 2013).

Ця дидактична метафора підтверджує необхідність упровадження в будь-які реформи основоположної цінності – сприяти насамперед вихованню і становленню гуманістичної, громадянської Особистості. Аналіз сучасної філософії освіти зарубіжних країн (західної і східної інтелектуальних традицій) засвідчує про гуманістично-гуманітарну зорієнтованість багатьох національних освітніх систем, зокрема й тих країн, що входять у першу п’ятірку найбільш розвинутих економік (Великобританія, Японія). Адже там, наприклад, «Музику», «Образотворче мистецтво», «Дизайн», «Драму», «Мистецтво», «Історію мистецтв» розпочинають вивчати з початкової школи. В Японії кількість

навчального часу на художньо-естетичний компонент (разом із літературним) **доходить до 50%**. Причому *«Музика»* в 1 класі **викладається** тричі на тиждень, двічі – у 2-8 класах. Майже в усіх школах функціонують хорові колективи та великі зведені оркестри юних музикантів. Тим паче не намагаються на офіційному рівні мінімізувати гуманітарний складник у навчальних планах і програмах. Такий підхід збагачує зміст освіти, підтверджує життєвість освітньої моделі, коли математика, інженерія, інформатика, природничі дисципліни, технології синтезуються з етичним, естетичним, гуманітарним і суспільство-знавчим напрямками.

Нинішній реформаторський рух в освіті не може не враховувати педагогічні гуманістичні ідеали просвітництва, західної культурної традиції, як і нові вимоги теперішнього часу, що формують своєрідність світоглядного бачення, зорієнтованого передусім на ефективну освіту, яка забезпечує процвітання *економіки і конкурентоспроможність конкретної країни*. Підвищення наукових стандартів є логічним обрамленням цієї парадигми. Проте існує й такий, достатньо аргументований підхід, що класичні гуманітарні дисципліни вважаються не менш значущими для особистісного і суспільного розвитку, зокрема й для прогресу в економіці.

Найвищий рівень стандартів щодо змісту, знань, компетентностей не вичерпуватиме проблемності наростаючих і непередбачуваних тенденцій. Тема прогресу і виживання людства дедалі більше актуалізуватимуть цінність «освіти культурної». Для України вона є надзвичайно чутливою, оскільки перспектива криється не тільки в цивілізаційній необхідності гуманізму, але й в оптимізації (відповідно до національних інтересів України) «передачі» суспільству культурних цінностей, на яких виховуватимуться наступні покоління українців. Аксіологічна виразність культуровідповідної освіти та суспільного виховання мусить окреслюватися **пріоритетами націє-державотворчого розвитку**. Цінності, які закладатиме в суспільній свідомості та нормах поведінки сучасна освіта, визначатимуть український вектор на далеку перспективу. Аксіомою стає підхід, який обґрунтовувався у свій час європейськими просвітителями. Так, у

теорії Bildung, як її визначає Гумбольдт, ідеться не про вагомість нагромадження об'єктивних знань, а про «визнання розриву між примноженням дрібних галузей знання та моральним прогресом людства» (Європейський словник філософій, 2013, с. 219).

Проте є розуміння того, що стратегічний вектор сучасної і майбутньої освіти мусить бути сфокусований не на простому раціональному вдосконаленні компетентностей згідно з існуючими й майбутніми професіями. Радше за все покликання освіти полягає в системній підготовці *людського капіталу*, насамперед молоді, до наявних і ймовірних викликів, загроз, нетривіальних завдань, вирішення яких потребують безпека і прогрес соціуму. Отже, слід дати осмислену оцінку – чи здатна освіта вирішувати цю проблему, що варто робити і яким чином. Безумовно, якісною освітою може вважатися тільки та, що адаптивна часу, цивілізаційним і національним потребам, яка максимально стимулює особистісний розвиток, мотивацію. Згадуваний педагог-дослідник К. Робінсон наголошує на тих якісних характеристиках і компетенціях особистості, які необхідно формувати в будь-якій національній системі освіти, школі, університеті. Ними є «допитливість, творчість, критичне мислення, уміння спілкуватись, співпраця, співчуття та емпатія, самовладання, громадянська свідомість» (Кен Робінсон і Лу Ароніка, 2018, с. 9).

Зважаючи на непередбачуваність майбутнього, коли за кілька десятиліть зникне, за різними оцінками, до половини чи двох третин сучасних робочих місць, складно прогнозувати розвиток професій у майбутньому, а тому перспективнішим є шлях освітньої підготовки молоді до очікуваних викликів, завдань і загроз, забезпечуючи соціальні ліфти для мобільності, креативності, державної захищеності.

Парадигмою для освітньої політики мусить стати пріоритет «культу культури в освіті», оскільки лише «культурна», органічна освіта спроможна «олюднювати» людину, народ, державу, стати помітними і цікавими для «себе» і світу. Лідером у світі будуть лише ті країни, що здатні й бажають створити найбільш ефективну систему шкіл, коледжів, ліцеїв, гімназій, університетів. Цивілізація перебуває в ситуації, коли її перспектива значною мірою залежатиме від того, чи вдасться

людству здолати переважний транснаціональний «ідеал» культу і фетишу наживи та грошей, який винесено на п'єдестал політичних і суспільних прагнень, і чи стануть культура, освіта, наука найбільш затребуваними і пошанованими цінностями. Ця суперечність має універсальний вимір і притаманна як глобальним, так і національним стратегіям розвитку. Але є спільний знаменник у цьому надважливому завданні. Він окреслений передусім документами ООН, світових Самітів за участю лідерів усіх країн світу, в яких проголошуються орієнтири життєдіяльності: «Майбутнє, якого ми хочемо, з культурою».

Що? Які цінності? Якими дорогами вести «до храму» істини, краси і добра нашу молодь? – питання, що вічно стоять на порогах наших шкіл, університетів. Сьогодні, коли Україна продовжує в борні з агресором відстоювати власну свободу, соборність, суверенність, найвищою цінністю, що наскрізно мусить проникати в усі життєтворчі пори освітніх закладів, є українська державність. Лише з її утвердженням нація здатна уможливити рух до прогресу, забезпечити розвиток людини і суспільства, успішно конкурувати і перемагати. Без неї народ буде кинуте на поталу «іншим» і розчиниться серед них. Попередні століття з лінгвоцидами, геноцидами, голодоморами для бездержавних українців є тому підтвердженням. Пригадаймо, як у січні 1918 року, більшовицькі окупанти, захопивши Київ, за кілька днів розстріляли понад 5000 осіб лише за те, що були українцями, розмовляли українською мовою, носили український національний одяг, співали українських пісень, шанували Тараса Шевченка. Передамо учням і студентам факти зловісної політики в новоутвореній квазі-державі УРСР, коли в 1929 – 1930 роках на харківському судовому процесі «Спілки Визволення України» знищувалися визначні діячі національної науки, культури, освіти, церкви. Так, на своїй рідній землі бездержавний українець був позбавлений права говорити і навчатися рідною мовою, друкувати рідномовні книги, знати свою історію. Полтавський губернатор Багговут у секретному донесенні «Объ украинскомъ движеніи и мѣрахъ борьбы съ нимъ» 1914 року напише: «Привлекать на должность учителей по возможности только одних великоруссовъ, таковыми должны быть и директора

народныхъ училищъ, всякаго учителя, проявляющаго склонности къ украинскому движенію, немедленно устранять, ставить ректоровъ исключительно великоруссовъ, учащій персоналъ долженъ быть только изъ великоруссовъ, поясняя, что «украина» означаетъ «окраина», что никогда никакого «украинскаго» народа не было» (Секретный доносъ полтавскаго губернатора Багговута министру внутреннихъ делъ, 1917).

Тому сучасна «школа» мусить вийти за межі свого відомчого простору, відійти від поверхового, часто сфальшованого осмислення минулого, бо це унеможливлуватиме об'єктивність в оцінках сучасного, прогнозувати і «роздивлятися» своє майбутнє. Наша молодь має сповна зрозуміти, що в українській історії не було «добрих і злих», «ліберальних, демократичних і реакційних» чужинських режимів. Усвідомлюю, що навіть у часи нинішньої війни на загальноукраїнському рівні в умовах строкатого політичного середовища, активізації внутрішньої колаборації, відсутності стратегії гуманітарної та мовної політики формувати цю світоглядну позицію доволі складно. Тим паче, що історична, літературна, мовна, мистецька освітні концепції потребують суттєвих змін, спрямованих на посилення українознавчої і державотворчої парадигми.

Ще донедавна зміст національної освіти був насичений «ціннісними» сентенціями. Ми запопадливо виховували нашу молодь на фальшивому гуманізмі белінських, горьких, гладкових, крупських, не відкриваючи завіси для правди. Звісно, коли освітнє середовище зберігає ретроградність, а сценарій найвеличнішого свята Українського народу – День Незалежності обрамлено дешевою російською попсою у виконанні типажів «искусство вне политики», то варто адекватно реагувати, діяти, а не бути слухняними «гречкосіями». Недруги знають, хто володітиме свідомістю, душею, той утримуватиме у своїх руках політичну владу, пануватиме на рівні національних держав. Сила нації опирається на її дух. Спільнота рабів може побудувати великі піраміди, але вона ніколи не створить духовної величі, стверджували національні просвітники. Тому з усіх сил україноненависники тримаються за своє минуле і чинять супротив поширенню української мови на всі сфери українського життя,

фальшують національну історію, паплюжать визначні українські постаті, свідомо працюючи на федералізацію, русифікацію, деморалізацію України.

Телеканали і FM-радіостанції, культурно-освітній простір, незважаючи на Закон про українську мову, переповнені російськомовним контентом. Освіта перебуває в доволі непростій ситуації, пов'язаній не тільки з пандемією, що спричиняє загальну асоціальність (незважаючи на смартфонізацію навчально-виховного процесу), але й з активізацією наступу промосковських сил на весь спектр національно-культурних вартостей, тому боротьба за українську ідентичність стає домінуючим вектором національної освіти. За цих обставин не можна ігнорувати важливість знань з української мови та літератури, історії України, тим паче, що 2020 року 23 тис. учнів, які бажали вчитися в університетах та інститутах, повністю не впоралися із завданнями. Найгірші результати з історії України – 13,2% випускників мають незадовільні знання.

Наші надії і сподівання звернуто до педагогів, інтелігенції, учених, батьків, до всіх, хто є небайдужим до перспективи, долі наших дітей і молоді, що невдовзі формуватиме вектор державного, політичного, культурного, освітнього, духовного, економічного розвитку України. Держава потребує не нових облич, а нових ідей. Вона не зуміла уникнути найбільшого зла – фінансово-політичного олігархату, позбавленого не тільки українськості, але й соціальної відповідальності. Україна обрала (в особах більшості її предводителів) ту згубну модель глобального суспільного розвитку, яка нині домінує у світі – фетиш ненаситності, нищення природних ресурсів, соціальну несправедливість. Адже нині 26 найбагатших людей на Землі володіють прибутками половини населення планети (заява генерального секретаря ООН Антоніу Гутерріша), що породжує високий рівень фінансового розшарування у світі, економічну й соціальну нестабільність, війни, корупцію, злочинність, масову некеровану еміграцію, погіршення фізичного та психічного здоров'я людей, екологічні катаклізми. Знехтувано найважливішим етичним цивілізаційним принципом «відповідальності за

все живе», забуваючи, за словами Ф. Бекона, що «природу перемагають, тільки підкоряючись її законам».

Людство живе в екологічний борг, по-грабіжницькому, перевищуючи використання всіх природних ресурсів, які Земля може відновити впродовж одного року. Міжнародна організація «Глобальна мережа екологічного сліду» вважає, що для підтримання сьогоденішнього способу життя майже восьмимільярдного населення необхідно 1,6 планети. Усі ці виразки характеризують ситуацію в Україні ще в більш гіпертрофованому варіанті, оскільки тут відбувається (без перебільшення) демографічна катастрофа. Різко зменшується кількість населення. За повідомленнями Держстату 2020 року: на 100 померлих – 48 живонароджених. Лише за січень-травень цього року населення України зменшилося майже на 120 тисяч. За чверть століття, із часу прийняття Конституції 1996 року, яка проголосила людину найвищою соціальною цінністю, в 1-11 класах зменшилась кількість учнів на 3,5 млн. Ця надболюча проблема не стала впродовж тривалого часу пріоритетом для державної політики. Але знаймо, що багатства націй і народів криються далеко не в показниках виплавленого металу, зібраного врожаю, зрубаного лісу, надр і природних ресурсів. Вони – в людях, людському капіталі, у новозбудованих школах і дошкільних установах, в університетах і бібліотеках, в освіченості й вихованості нації, у національній культурі, науці, які є найвагомішими презентантами в жорстоко конкуруючому світі.

Висновки. Безумовно, сучасна нова українська школа в її широкому контексті, наука потребують якісно іншої державної політики, зокрема й у ставленні до Педагога – компетентного, патріотичного, по-громадянському відповідального, соціально захищеного, вмотивованого, «олюдненого» культурою. Оскільки не можна давати «іншим» те, чим не володієш «сам». Актуальність проблеми «культурності» не стосується лише змісту освіти, навчальних програм і підручників. Вона торкається багатьох інших напрямів і процесів виховання Людини та Суспільства, а саме: соціокультурного середовища; доступності народу до якісної освіти і культурної спадщини, духовних і матеріальних цінностей; культурно-освітньої державної політики;

захищеності інформаційного національного простору від примітивного «маскульту», що спотворює людські душі агресивністю, жорстокістю, відчуженістю від ріднокультурного і рідномовного. Сучасні реалії є такими, що культура, освіта, наука мають стати важливою складовою національної безпеки України, зважаючи на їхню людино-націє-державотворчу місію. Але для цього маємо бути переконані в правильності орієнтирів і цінностей на шляху до правди, свободи, справедливості, духовності.

24 серпня в Києві та інших містах на параді Гідності ветеранів війни на сході України ми побачили, відчули, пережили, переконалися, що саме в цьому дійстві сконцентровані наші національні й державні цінності, той унікальний духовий пласт військового аристократичного духу, національної гідності, людської честі і достоїнства. Не шукаймо і не блукаймо в позасвітах за взірцями для виховання Нації. Вони поруч з нами, в наших воїнах, захисниках і будителях національного духу.

Говорити з народом, найпаче з молоддю, варто тільки правдою, особливо, коли це стосується наших духовних, національно-культурних, державницьких орієнтирів. Мусять пам'ятати про це і нині суцї, кому доля вготувала бути провідниками нації, її будителями, просвітниками, керманичами, вченими. Бо ніколи не залишить доброго слїду в народній пам'яті той правильний, рафінований і «приручений Гомер», який оспівує забаганки владцїв і сюзеренів, ставши талановитим угодовцем, догоджаючи сильним світу цього заради слави, кар'єрних злетів, нагород і посад, власної его-помітності. Очевидно, такі ніколи не матимуть права бути прикладом для нинішніх і наступних поколінь, бо варто не маніпулювати фразеологічним патріотизмом, «потокотом шумних і галасливих фраз, а тихою невтомною працею, – як казав А. Шептицький, – любити Україну».

Список використаної літератури

- Багговут, А. К. (1917). *Секретный доносъ полтавскаго губернатора Багговута министру внутреннихъ делъ Обь украинскомъ движеніи и мѣрахъ борьбы съ нимъ*. Полтава: Електр. тип. М. Г. Амчиславскаго.
- Кассен, Б. (Керів). (2013). *Європейський словник філософій. Лексикон неперекладностей* (Т. 3). Київ: Дух і літера.
- Конституція України*. (2006). Верховна Рада України: Офіційне видання, 11. Київ: Парламентське видавництво.
- Робінсон, К. & Ароніка, Л. (2018). *Школа майбутнього*. (Г. Лелів, перекл.). Львів: Літопис.

Цитати, афоризми. Взято з <https://sites.google.com/>

Шевченко, Т. (2011). І мертвим, і живим, і ненарожденим... . В. П. Мовчан (Передм.),
Кобзар. Київ: Просвіта.

Heorhii Filipchuk

SEPTEMBER NOTES: ASPECTS OF EDUCATIONAL STRATEGY

The review article highlights some problems and tasks related to national education, its social significance for the prospects of current and future development of Ukraine and the world. It is noted that the state currently lacks a holistic and systematic vision of quality reform of this priority sector, which is the main component for progress in all segments of life, the basis for increasing human capital. Emphasis is placed on some essential areas of the educational process, the characteristics of the social environment, which significantly affects the content of education, civic development of the individual. In the context of events, tasks, and challenges that arose on the eve of the new school year, several issues that directly and indirectly affect education are considered.

It is proved that the urgency of the problem of "culturality" does not concern only the content of education, curricula, and textbooks. It concerns many other areas and processes of education of Man and Society, namely: socio-cultural environment; accessibility of the people to quality education and cultural heritage, spiritual and material values; cultural and educational state policy; protection of the informational national space from the primitive "masculinity" that distorts human souls by aggression, cruelty, alienation from the native culture and native language.

Modern realities are such that culture, education, science should become an essential component of the national security of Ukraine, given their human-nation-state-building mission. But for this, we must be convinced of the correctness of landmarks and values on the way to truth, freedom, justice, spirituality.

Keywords: *education, upbringing; state symbols; the Ukrainian language; a teacher; social environment; information space; culture; future of mankind.*

References

- Baggovut, A. K. (1917). *Sekretnyj donos poltavskago gubernatora Baggovuta ministru vnutrennih del Ob ukrainskom dvizhenii i merah borby s nim [Secret denunciation of the Governor of Poltava Baggovut to the Minister of Internal Affairs]*. Poltava: Jelektr. tip. M. G. Amchislavskago.
- Kassen, B. (Ed.). (2013). *Yevropeyskyi slovnyk filosofii. Leksykon neperekkladnostei [European Dictionary of Philosophies. Lexicon of intransitives]*. (Vol. 3). Kyiv: Dukh i litera [in Ukrainian].
- Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine]*. (2006). Verkhovna Rada Ukrainy: Ofitsiine vydannia, 11. Kyiv: Parlamentske vydavnytstvo [in Ukrainian].
- Robinson, K. & Aronica, L. (2018). *Shkola maibutnoho [School of the Future]*. Lviv: Litopys [in Ukrainian].
- Shevchenko, T. (2011). *I mertvym, i zhyvym, i nenarozhdennym...* [And the dead, and the living, and the unborn...]. In *Kobzar*. Kyiv: Prosvita [in Ukrainian].
- Tsytyaty, aforyzmy [Quotes, aphorisms]*. Retrieved from <https://sites.google.com/> [in Ukrainian].

Одержано 14.09.2020 р.